

התעוררותה של תפיסה אזורית

גלעד שר ולירן אופק

חרף התייחסות הגיאוגרפי של גזרת המערכה הצבאית ברצועת עזה, לא ניתן להתעלם מהקשר הרחב, שחרג בהרבה משטחה הגיאוגרפי של הרצועה ומטווחי הרקטות שנוירו ממנה. המבצע המחיש את שותפות האינטרסים בין ישראל למדינות ערביות, ובראשן מצרים בהנהגת עבד אל-פתאח א-סיסי, ששבה ותפסה מקום מרכזי ומשפיע במסגרת המאמצים לקדם הפסקת אש. לאחר המבצע התבטאו שרים בקבינט בדבר הצורך לקדם יוזמה אזורית להשגת פתרון ארוך-טווח מול חמאס,¹ או כחלופה למשא ומתן דו-צדדי בין ישראל לפלסטינים.²

האם נוצרה תשתית לשינוי פרדיגמטי – ממסגרת של משא ומתן דו-צדדי בין ישראל לפלסטינים למתכונת של הידברות רב-צדדית אזורית? היחס מצד ישראל הרשמית ליוזמת השלום הערבית, שהיא מסגרת מוצעת להידברות אזורית רב-צדדית, נותר ספקני למדי, ורבים עדיין רואים בה תכתיב לכניעה יותר מאשר הזמנה למשא ומתן.³ מנגד, התומכים במתווה אזורי סבורים שהיוזמה הערבית אמורה למנף את האינטרסים המשותפים לישראל ולחלק ממדינות ערב המובילות (מצרים, ערב הסעודית, ירדן ואיחוד האמירויות), ולשם כך כדאי לשוב ולבחון אותה כמסגרת למשא ומתן.

יוזמת השלום הערבית הושקה במארכ 2002 – ערב מבצע 'חומת מגן', ואושררה מאז כמה וכמה פעמים בכינוסים השנתיים של הליגה הערבית. היוזמה הציעה לסיים את הסכסוך הישראלי-ערבי בתמורה להקמת מדינה פלסטינית בשטחי הגדה והרצועה, שבירתה מזרח-ירושלים, ופתרון מוסכם לבעיית הפליטים. יוזמה זו אינה בהכרח המתווה היחיד להידברות אזורית. עם זאת, ראוי שישראל תודיע כי היא מאמצת את עקרונותיה – תוך הסתייגויות קונקרטיות – כחלק ממסגרת למשא ומתן לסיום הסכסוך הישראלי-ערבי בכלל, והישראלי-פלסטיני בפרט.

חמאס כאתגר אזורי משותף

חמאס, לדברי ראש הממשלה, בנימין נתניהו, הוא אויב לכל תנועה שוחרת שלום. חמאס הדגים זאת היטב: מעבר לירי הרקטות ופצצות המרגמה לעבר ישראל, שירות הביטחון

הכללי הישראלי חשף תשתית צבאית של חמאס בגדה, שנועדה לבצע פיגועים בישראל ואף לחולל הפיכה נגד הרשות הפלסטינית.⁴ יושב ראש הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס, האשים את חמאס כי הוא פועל נגד הקונצנזוס הפלסטיני, עומד מאחורי חטיפת שלושת הנערים ורציחתם ביוני 2014 – האירוע הטראגי שהחל את רצף ההסלמה שהוביל למערכה בזירת עזה, ומהדק את קשריו עם מוחמד דחלאן – יריבו הפוליטי של עבאס.⁵ לצד כל זאת, יושב־ראש הרשות הציג את תוכניתו העצמאית להקמת מדינה פלסטינית דווקא לחאלד משעל בדוחא, ואף נמסר כי קיבל את חתימתו עליה.⁶ המשטר המצרי הנוכחי בראשות עבד אל־פתאח א־סיסי רואה בחמאס – תנועה־

בת של 'האחים המוסלמים' – ארגון טרור קיצוני ששואף לערער את היציבות מבית. המשטר מאשים את חמאס, בין היתר, בתקיפת מעבר רפיח ובחטיפת חיילים מצרים בסיני. בעת מבצע 'צוק איתן', קראו עיתונאים מצרים להמשך המבצע ולהחרפת פעילות צה"ל ברצועה. השם 'חמאס' כלל אינו מוזכר בהסכם הפסקת האש שמצרים תיווכה והובילה, ומעל הכול, קהיר מכירה ברשות כגורם היחידי המוסמך לסייע – בתיאום עם ישראל והקהילה הבינלאומית – במאמצי השיקום העתידיים ברצועה.⁷

ערב הסעודית תומכת בקו התקיף של קהיר נגד חמאס ותנועת 'האחים המוסלמים'. במאוס 2014 הכריזה ריאד על חמאס כעל ארגון טרור⁸ – החלטה בעלת השלכות פוליטיות ישירות על חמאס. ארגון חמאס הוא אורח לא־רצוי בירדן מאז דצמבר 2013,⁹ ולא הועילו הלחצים שהפעילה קטר על מנת לאפשר לחמאס לפתוח מחדש את משרדו בעמאן.¹⁰ אולם ירדן – שלא כמו מצרים – הביעה חשש מכך שהלחימה בעזה תערער את היציבות בממלכה, ולכן התירה הפגנות בתחומה כדי "לשחרר קיטור". נראה ששחקנים אזוריים מרכזיים מגדירים את חמאס בהתאם לאינטרס מקומי־לאומי, אם כי לא בראייה אזורית. כך, למשל, ישראל הפעילה כוח נגד חמאס כדי להסיר איום בלתי־נסבל שיצר הארגון על גבולותיה ועל אזרחיה, ומצרים נוקטת כלפיו קו תקיף שנועד לשמירת היציבות מבית והביטחון בגבולותיה שלה. ירדן והרשות הפלסטינית בגדה המערבית נוהגות באופן דומה. חמאס כאיום עכשווי עשוי לייצר תיאום ביטחוני בין ישראל למדינות האזור, אבל התיאום בסוגיה הוא לרוב נקודתי באופיו, ואינו מניע מהלכים אזוריים גלויים.

בסופו של דבר, התמיכה שהעניקו מנהיגי הגוש המצרי־ירדני־סעודי לישראל במהלך המערכה בזירת עזה הייתה מוגבלת בזמן, בהיקף ובהקשר. במהלך שלושת השבועות הראשונים לקרבות לא נשמעה ביקורת מצד מנהיגי ערב נגד הלחימה בחמאס, אך לנוכח ממדי ההרס וההרג ברצועה ככל שהתקדמה הלחימה, התעוררה ביקורת חריפה. כך, למשל, המלך הסעודי טען בתחילת אוגוסט שהמבצע בעזה הוא בגדר פשע מלחמה, ועמיתו הירדני אמר שהפגיעה הנרחבת באוכלוסייה אזרחית סותרת את הטענה של ישראל שמדובר במלחמה מוצדקת. לכך הצטרפו אמירותיו של שר החוץ המצרי נגד

המשך המצור ה"לא־אנושי", לדבריו, על הרצועה.¹¹ ביקורת זאת – ברובה מן השפה אל החוץ וכך גם ישראל מתייחסת אליה – נובעת מהצורך של המשטרים הערביים לפייס את דעת הקהל בארצותיהם. גישה זו מונעת שיתוף פעולה אזוּרי גלוי עם ישראל.

בכל זאת – התקדמות למהלך אזוּרי

עוד לפני 'צוק איתן', סבב השיחות האחרון בין ישראל לאש"ף שהתנהל בניצוחו של שר החוץ האמריקאי, ג'ון קרי, העמיק את חוסר האמון בין ההנהגות הישראלית והפלסטינית ובין החברות מזה ומזה. הממשלה בראשות נתניהו שידרה חוסר אמון בתהליך מדיני עם הרשות הפלסטינית, ובפעולותיה והצהרותיה כרסמה באמון הפלסטיני בכוונותיה של ישראל באשר להתקדמות מדינית לקראת הסדר. מנגד, פעולותיו של מחמוד עבאס ומחדליו, לצד פעולתו הדיפלומטית החד־צדדית בזירה הבינלאומית, כרסמו בתמיכה הציבורית בישראל בתהליך המדיני, וקיבעו אצל רבים את דימויה של הרשות הפלסטינית כסרבנית שלום. בנאומו לפני עצרת האו"ם התייחס ראש הממשלה נתניהו לאיומים נוספים המשותפים לישראל ולגוש המצרי־ירדני־סעודי, ובראשם טרור אסלאמי קיצוני – סוני ושיעי – והחשש מאיראן גרעינית. איום הטרור, לדברי נתניהו, מופנה נגד כל הדתות והקבוצות האתניות, כולל מוסלמים.¹² איום זה מהווה סכנה מוחשית דיה בעיני ירדן וערב הסעודית, ובגינה הצטרפו לקואליציה האמריקאית נגד ארגון 'המדינה האסלאמית' – דאע"ש. טייסים ממדינות אלו, מאיחוד האמירויות ומבחריין משתתפים בתקיפות בסיסי הארגון ומעוזיו בסוריה ובעיראק. גם א־סיסי הודיע שמצרים, על אף שאינה חברה בקואליציה, "תעשה כל מה שנדרש" כדי לסייע לכוחות הלוחמים נגד דאע"ש.¹³ ישראל, כאמור, אינה משתתפת בלחימה, אך מספקת מודיעין כחלק משיתוף הפעולה המודיעיני בין ירושלים לושינגטון.¹⁴ המעורבות הערבית בקואליציה בולטת גם על רקע הסירוב האמריקאי לשתף את איראן במאמץ זה – סירוב הקשור, בין היתר, בתמיכה האיראנית במשטר אסד ובכוונותיה לפתח תוכנית גרעין צבאית. מצב זה מהווה, לדעת ראש הממשלה, הזדמנות לבניית ציר לשיתוף פעולה אזוּר רחב משהיה עד כה.¹⁵

מעורבות פעילה של מדינות ערב עשויה, לדברי נתניהו, להוביל להסדר עם הפלסטינים. אולם מתווים אזוּריים כדוגמת יוזמת השלום הערבית אינם יכולים לשמש חלופה בלבדית למשא ומתן דו־צדדי, אלא להוות תמריץ להשלמתו.¹⁶ הנסיך טורקי אל־פייסל, ראש המודיעין הסעודי לשעבר, התייחס לכך באומרו כי ערב הסעודית ומדינות ערביות אחרות יתמכו בהסכם שלום ישראל־פלסטיני, אבל ההסכם שיתקבל יושג אך ורק במשא ומתן בין ירושלים לרמאללה. עוד הוסיף כי ישראל יכולה לבקש לדון על סעיפי היוזמה הערבית, אבל לשם כך היא צריכה להכיר בה, ולהראות נכונות של ממש להתקדמות בסוגיה הפלסטינית.¹⁷

מהלך אזורי, כך נראה, לא יתאפשר ללא התקדמות ממשית במשא ומתן הישראלי-פלסטיני. על כן, ישראל יכולה להודיע כי היא מכירה באופן עקרוני ביוזמה הערבית כבסיס להידברות, וכחלק מהמסגרת למשא ומתן לסיום הסכסוך הישראלי-ערבי. בנוסף, עליה לשקול ליזום הסדרים אזוריים – ביטחוניים וכלכליים – לגיבוש ציר המבוסס על אינטרסים משותפים בינה לבין מצרים, ירדן, ערב הסעודית ונסיכויות המפרץ, ובתמיכת ארצות הברית והקוורטט. כך תוכל ישראל לדון עם מדינות באזור על מרכיבי היוזמה שלגביהם יש לה הסתייגויות, וכך גם תיפתח הזדמנות לעבד הסכמות על פתרונות מדורגים לסוגיות הליבה בסכסוך הישראלי-פלסטיני. במסגרת זאת, אפשר להציע כי יוקם מנגנון הידברות, ובו:

ערוץ אזורי – לקידום משא ומתן בין ישראל, הרשות הפלסטינית וחברות נוספות בליגה הערבית על בסיס היוזמה הערבית או יוזמות אזוריות אחרות, ולתמיכה במשא ומתן על הסדרים ארוכי-טווח;

ערוץ ישראלי-פלסטיני – לקידום משא ומתן עם הרשות הפלסטינית, שיוביל באופן הדרגתי להסדרי קבע – דרך הסדרי ביניים, צעדים עצמאיים קונסטרוקטיביים והסדרים חלקיים;

מנגנון יישום – להבטחת הצלחתו של המתווה לשיקום עזה, למימוש ההבנות שהושגו במהלך המשא ומתן בערוצים אחרים, לפירוז המדינה הפלסטינית העתידית, ועל מנת ליצור שינוי של ממש בשטח, תוך חיזוק המנהיגות הפלסטינית המתונה, המשך בניית מוסדותיה של מדינה פלסטינית ושיקום הכלכלה.

סיכום

מבצע 'צוק איתן' הציף שותפות אינטרסים מעניינת בין ישראל למצרים, לירדן, לערב הסעודית, לאיחוד האמירויות ולרשות הפלסטינית – כולן יחד וכל אחת מהן לחוד. המדינות הניצבות על ציר זה פועלות – כל אחת בדרכה – נגד חמאס, נגד הטרור האסלאמי הקיצוני וגם בהיבטים מסוימים בסוגיה האיראנית, שמשפיעים גם על ישראל. חרף זאת, הלימה בין האינטרסים הביטחוניים-פוליטיים, והם בלבד, עדיין לא מצביעה על גיבושה של תפיסה אזורית משותפת המעגנת ציר הידברות לטווח הארוך. בעת כתיבת שורות אלו עדיין מוקדם לומר אם ממשלת ישראל תחליט לאמץ תפיסה אזורית, שבמסגרתה ועל בסיסה תיתכן התקדמות משמעותית במסלול הישראלי-פלסטיני.

השינויים התכופים במזרח התיכון אומנם מייצרים הזדמנויות חדשות, אבל ניצולן תלוי ביכולת של הנהגות מוקדי הכוח באזור להניע מהלכים מדיניים אזוריים, ולרתום את הציבור לכך. זהו תהליך קשה לנוכח תנאי הפתיחה: 80 אחוזים מהפלסטינים תומכים בהמשך ירי הרקטות להסרת המצור מעל הרצועה, ו-60 אחוזים טוענים כי

פתרון שתי המדינות אינו ישים עוד.¹⁸ מנגד, נמשכת הבנייה הישראלית ביהודה ושומרון, לצד הצעות חוק לסיפוח שטחים או להחלת החוק הישראלי על ההתיישבות בגדה. אולם כדי להבטיח רוב יהודי בתחומה הריבוני של מדינת ישראל ולבלום אפשרות של מדינה דו-לאומית, תוך לחימה בטרור ובאיומים אחרים על ישראל – על הממשלה לאמץ תפיסה אזורית משוכללת ויצירתית.

הערות

- 1 "לפיד: לפתרון ארוך טווח דרושה וועדה אזורית", **מעריב**, 31 באוגוסט, 2014, <http://www.maariv.co.il/news/new.aspx?pn6Vq=E&0r9VQ=GEHMK>
- 2 Herb Keinon, "Lieberman to 'Post': Hamas removal, PA vote and regional pact needed for peace," *The Jerusalem Post*, August 12, 2014, <http://www.jpost.com/Israel-News/Politics-And-Diplomacy/Lieberman-to-Post-First-get-rid-of-Hamas-then-hold-PA-elections-then-pursue-comprehensive-region-370851>
- 3 אלעאי אלון וגלעד שר "יוזמת השלום הערבית: עת לאסטרטגיה אזורית מצד ישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 1, אפריל 2014, <http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/%D7%90%D7%9C%D7%95%D7%9F%20%D7%95%D7%A9%D7%A8.pdf>
- 4 גילי כהן, "93 פעילי חמאס חשודים בהקמת תשתית טרור בגדה; שב"כ: תכננו הפיכה ברשות", **הארץ**, 18 באוגוסט, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2409170>
- 5 ג'קי חורי, "עבאס תקף את משעל: הסכמנו על ממשלת פיוס אך ניסינו לבצע הפיכה נגד", **הארץ**, 1 בספטמבר, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2421838>
- 6 תרגום מערבית: זבון, כ. אבו-חסיין, ס. "מקורות [א-שרק אל-אוסאט]: אבו-מאון יניח תוכנית בעלת שלוש אפשרויות להגעה למדינה פלסטינית", **א-שרק אל-אוסט**, 30 באוגוסט, 2014, <http://www.aawsat.com/home/article/170551>
- 7 "Text of Egypt's 11-point ceasefire proposal," *The Times of Israel*, August 15, 2014, <http://www.timesofisrael.com/text-of-egypts-11-point-ceasefire-proposal/>
- 8 Kirkpatrick, David M., "Saudis Put Terrorist Label on Muslim Brotherhood," *The New York Times*, March 7, 2014, http://www.nytimes.com/2014/03/08/world/middleeast/saudis-put-terrorist-label-on-muslim-brotherhood.html?_r=0
- 9 Miller, E. "Jordan shuts its gates on Hamas," *The Times of Israel*, December 17, 2013, <http://www.timesofisrael.com/jordan-shuts-its-gates-on-hamas/>
- 10 "Qatar pressures Jordan to open Hamas' office in Amman," *Middle East Monitor*, April 1, 2014, <https://www.middleeastmonitor.com/news/middle-east/10637-qatar-pressure-jordan-to-open-hamas-office-in-amman>
- 11 Ben-Solomon, A. "Israel not taking Jordan, Egypt and the Saudi's belated criticism too seriously," *The Jerusalem Post*, August 13, 2014, <http://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Israel-not-taking-Jordan-Egypt-and-the-Saudis-belated-criticism-too-seriously-370963>
- 12 "נאום ראש הממשלה נתניהו בעצרת האו"ם", משרד ראש הממשלה, 29 בספטמבר, 2014,

- <http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechUN290914.aspx>
- Hendawi, H. Phillips, I, Keath, L. "El-Sissi: Egypt Will Give Any Support Required in 13
Fighting Against ISIS," *The Huffington Post*, September 20, 2014,
http://www.huffingtonpost.com/2014/09/20/sissi-isis_n_5854498.html
- "Key partners in the U.S.-led coalition against ISIS," *Chicago Sun-Times*, September 28, 14
2014,
[http://politics.suntimes.com/article/washington/key-partners-us-led-coalition-against-isis/
sun-09282014-941pm](http://politics.suntimes.com/article/washington/key-partners-us-led-coalition-against-isis/sun-09282014-941pm)
- 15 "דברי ראש הממשלה נתניהו בכנס המכון למחקרי ביטחון לאומי", משרד ראש הממשלה, 29 ביוני,
2014
- <http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechinss290614.aspx>
- 16 סאלם, ו. **הכל אודות יוזמת השלום הערבית (API) בשאלות ותשובות**, עמוד 9. ירושלים: המרכז
לדמוקרטיה ולפיתוח אזורי, מאי 2012.
- 17 עקיבא אלדר, "כשהנסיך הסעודי פגש את הגנרל הישראלי", *Al-Monitor*, 29 במאי, 2014,
[http://www.al-monitor.com/pulse/iw/originals/2014/05/prince-al-faisal-amos-yadlin-meeting-
israel-arab-peace-initiativ.html#](http://www.al-monitor.com/pulse/iw/originals/2014/05/prince-al-faisal-amos-yadlin-meeting-israel-arab-peace-initiativ.html#)
- 18 Shikaki, K. *Palestinian Public Opinion Poll No. 53*, Palestinian Center for Policy and Survey
Research, Ramallah: September 29, 2014,
<http://www.pcpsr.org/en/node/496>.